

ZOFIA STEFANOWSKA
(1926-2007)

Zofia Stefanowska była uczoną w staroświeckim sensie tego słowa. Sama zachnęła się, kiedy wobec niej próbowałam tak o niej mówić. Zachnęła się nie na archaizm określenia, ale dlatego, że wiązała z nim ogromne wymagania. Nie ma wątpliwości, że sprostaała im w znacznej mierze. Znakomicie zorientowana w najnowszych prądach metodologicznych nie ulegała modom, umiała jednak czerpać z nich inspiracje. Bardzo wnikliwie czytała teksty, szukając dla nich jak najszerzszych odniesień w tradycji piśmiennictwa, w rzeczywistości obyczajowej i politycznej. Gromadziła wiedzę nie tylko z zakresu literaturoznawstwa, interesowały ją procesy zachodzące w świecie szeroko rozumianej kultury. Szerokość spojrzenia pozwalała jej wykraczać poza stereotypy i oczywiste obserwacje, dostrzegać miejsca i problemy pomijane, źle rozumiane. Spytana przy okazji kolejnej mickiewiczowskiej rocznicy o szanse przetrwania wielkiej literatury wobec niechęci młodzieży do czytania klasyki, odpowiedziała, że pesymiści zbyt łatwo ulegają stosowanej przez młodzież prowokacji intelektualnej. Jej zdaniem, nie chodzi o niechęć, tylko o potrzebę reinterpretacji, nowego odczytania dzieła w nowej sytuacji myślowej. To właśnie starała się robić w swoich rozprawach.

Jej prawdziwą namiętnością było tropienie zagadek tekstu literackiego – szukała sensów miejsc niejasnych, słów niezrozumiałych albo zaskakujących, ale też niestrudzenie dążyła do ustalenia poprawnej lektury trudno czytelnych rękopisów. Na zawsze został mi w pamięci obraz Zofii Stefanowskiej niemal przez miesiąc, dzień po dniu, wpatrującej się w Biblioteczce Polskiej w Paryżu w rękopis *Golono strzyżono*, w którym próbowała rozgryźć zagadki nieczytelnego lub zamazanego zapisu, dyskutując z wersjami poprzedników. Dzięki temu wprowadziła własne propozycje do czytania tego – można by pomyśleć mało ważnego – wierszyka poety, poety, z którym związała całe swoje życie naukowe. Jeszcze bardziej wyrazista była pasja, z jaką starała się pozyskać najnowsze środki techniczne, jakimi dysponuje policja, żeby wydobyć spod plamy atramentu nieczytelny dziś początek jednego wersu w liryku *Snuć miłość...* Nie udało się. Do Luwru dysponującego inną, może skuteczniejszą techniką już nie zdążyła dotrzeć. Zostawiła to zadanie kolejnym pokoleniom badaczy Mickiewiczowskich rękopisów.

Zofia Stefanowska urodziła się 9 marca 1926 roku w Warszawie. Była córką lekarza, pułkownika Antoniego Stefanowskiego i Marii Haliny z Ciąglińskich. Miała dwie starsze siostry – Halinę i Ewę. Ojciec w czasie studiów zaprzyjaźnił się z późniejszym księdzem Władysławem Kornilowiczem, współtwórcą Dzieła Lasek. Ta przyjaźń z rodziną Stefanowskich trwała aż do śmierci księdza Kornilowicza. Antoni Stefanowski, ordynator Szpitala Dzieciątka Jezus był osobistym lekarzem marszałka Józefa Piłsudskiego. Marszałek został ojcem chrzestnym

Zofii. Matka była działaczką POW, po odzyskaniu niepodległości pracowała w Bibliotece UW, później współpracowała z Laskami.

Od 1938 roku Zofia Stefanowska była uczennicą Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Jadwigi Kowalczykówny i Jadwigi Jawurkówny. We wrześniu 1939 podczas obrony Warszawy zginęła jej najstarsza siostra, Halina. Ojciec dostał się do niewoli sowieckiej, zginął w Katyniu. W czasie okupacji niemieckiej Zofia z matką i siostrą mieszkała w Warszawie. Kontynuowała naukę na tajnych kompletach swojej szkoły, zdała maturę w 1944 roku. Od 1942 roku brała udział w działalności konspiracyjnej (Szare Szeregi, pseudonim Zosia), od 1943 roku – była łączniczką i sanitariuszką Batalionu AK „Zośka”. Walczyła w powstaniu warszawskim. W Powstaniu zginęła Ewa Stefanowska. Te wydarzenia Zofia Stefanowska opisała w publikowanych fragmentach pamiętnika *Z Czerniakowa do Śródmieścia* (w: *Pamiętniki żołnierzy baonu „Zośka”. Powstanie Warszawskie*, oprac. T. Sumiński, Warszawa 1957). Po upadku Powstania uciekła z transportu do obozu w Pruszkowie. Dotarła do wsi Olszanka pod Żyrardowem, gdzie znajdowała się działka i domek letniskowy rodziny. Były tam już matka i babka. Zaczęła pracować w ewakuowanym z Warszawy do Skierniewic Szpitalu Wolskim.

Do Warszawy wróciła w marcu 1945 i zaczęła pracę w Bibliotece Narodowej jako sekretarz administracyjny, pozostała na tym stanowisku do roku 1947. W kwietniu 1945 rozpoczęła studia polonistyczne na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem Wacława Borowego. W 1946 roku pracowała przy organizacji wystawy z okazji 125. rocznicy urodzin Norwida. W katalogu (*Cyprian Norwid. Wystawa w 125. rocznicę urodzin. Przewodnik*, Warszawa 1946) wspólnie ze swoją szkolną nauczycielką Zofią Rotherową opublikowała artykuł *Norwid w naszym stuleciu*. W 1948 roku poślubiła Stefana Treugutta, kolegę ze studiów. Mieli dwoje dzieci – córkę Ewę i syna Jana. Jeszcze jako studentka w 1948 roku podjęła pracę w Seminarium Historii Literatury Polskiej UW, najpierw była stypendystką, później asystentem, pracowała tam do roku 1953. W roku 1950 na podstawie rozprawy *Listy Słowackiego jako źródło sądów o poecie*, pisanej pod kierunkiem Borowego, uzyskała magisterium.

W 1953 roku została zatrudniona w Instytucie Badań Literackich PAN najpierw jako asystent, później (1954) adiunkt, docent (1968), profesor nadzwyczajny (1976) i w końcu profesor zwyczajny (1994). W Instytucie pracowała do emerytury, na którą przeszła w roku 1997. W 1955 roku zaczęła współpracować z „Pamiętnikiem Literackim”, w 1964 została członkiem redakcji. Publikowała tu wiele rozpraw i bardzo wnikliwych recenzji. Niestrudzenie pracowała z autorami nadsyłanych do „Pamiętnika” tekstów, wskazując zdania słabo uzasadnione, naiwne, zbyt radykalne. Poświęcała tej pracy wiele czasu, sprawdzając w źró-

dłach tezy wątpliwe. Z docieklivością wskazywała to, co zniknęło z pola uwagi autora, wydobywała problemy istotne, znajdujące się rzekomo obok głównego nurtu jego zainteresowań. Z lekką ironią wytykała ograniczony kąt widzenia i zasięg lektur. Uczyla autorów „Pamiętnika” krytycznego myślenia i odpowiedzialności za słowo, można uznać, że na tym polu najpełniej wykorzystywała swój talent pedagogiczny. W latach 1958-1970 pisała recenzje dla miesięcznika „Nowe Książki”.

Poważne prace nad twórczością Adama Mickiewicza rozpoczęła od referatu *Katechizm pielgrzymstwa polskiego*, wygłoszonego w Roku Mickiewiczowskim (1955), w następnym roku opublikowała w serii Biblioteka Narodowa *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* w nowym opracowaniu (Wrocław 1956, wznowione 2004). Na Międzynarodowym Zjeździe Mickiewiczowskim wystąpiła z referatem *Mickiewicz i Lamennais w l. 1830-1834*, opublikowanym w księdze pokonferencyjnej (*Adam Mickiewicz 1855-1955*, Wrocław 1958). W 1959 roku wyjechała do Paryża, by prowadzić dalsze prace nad *Księgami*. Ich efektem była książka *Historia i profesja. Studium o „Księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego” Adama Mickiewicza* (Warszawa 1962, wznowiona Kraków 1998), która miała się stać podstawą przewodu doktorskiego. Na wniosek Stanisława Pigonia książkę tę uznano za rozprawę habilitacyjną (habilitację uzyskała w marcu 1965). Wcześniej Zofia Stefanowska obroniła rozprawę doktorską *Człowiek rozsądny i człowiek szalony w „Dziadach” pierwszych i czwartych* (1964, maszynopis powielany w Bibliotece IBL). Promotorem był Kazimierz Wyka. Od 1964 roku była członkiem komitetu redakcyjnego *Dzieł wszystkich Adama Mickiewicza*, redaktorem naczelnym był Konrad Górski, ukazały się jedynie t. I – *Wiersze*, t. IV – *Pan Tadeusz*.

Jej pierwsze teksty o *Dziadach* stanowiły prawdziwy przełom w interpretacji tego dzieła. Zupełnie nową perspektywę w pytaniu o status bohatera czwartej części wprowadziła w opublikowanym fragmencie pracy doktorskiej *Próba zdrowego rozumu* („Twórczość” 1964 nr 4). Wielkie zainteresowanie wywołał wygłoszony w IBL referat pt. *Świat owadzi w IV cz. „Dziadów”*. Stale ogłaszała rozprawy o Mickiewiczu, zebrane później w tomie *Próba zdrowego rozumu. Studia o Mickiewiczu* (Warszawa 1976, drugie wydanie, zmienione 2001). Artykuły mickiewiczowskie z lat dziewięćdziesiątych i z początku nowego stulecia, rozproszone po czasopiśmie naukowych i księgach zbiorowych, nie zostały zebrane w książce. Stefanowska zamieszczała również wstępy lub posłowania do wielu wydań *Pana Tadeusza* i *Dziadów*.

W 1958 roku do próbnego zeszytu niezrealizowanego dzieła zbiorowego *Dwieście lat literatury polskiej* opracowała hasła *Stanisław Chołoniewski* i *Pla-*

cyd Jankowski. W latach 1965-1968 prowadziła wykłady zlecone i ćwiczenia na polonistyce Uniwersytetu Warszawskiego. Od roku 1966 była członkiem Komitetu Nauk o Literaturze Polskiej PAN i Rady Naukowej IBL. W roku 1976 podpisała protest przeciw projektowanym zmianom w Konstytucji PRL.

W IBL PAN kierowała Zespołem Psychosocjologii Literatury. Zespół ten organizował konferencje interdyscyplinarne, które były ważnym miejscem dyskusji na temat tradycji polskiej kultury, gromadzących przedstawicieli różnych środowisk naukowych. Materiały konferencji złożyły się na kolejne tomy, których Zofia Stefanowska była redaktorką: *Przemiany tradycji barskiej* (Kraków 1972), *Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej* (Warszawa 1973), *Tradycje szlacheckie w kulturze polskiej* (Warszawa 1976), *Dzieło literackie jako źródło historyczne* (Warszawa 1978, wspólnie z Januszem Sławińskim). Kontynuacją tych jej zainteresowań była redagowana z Januszem Tazbirem seria książek *Życiorysy historyczne, literackie i legendarne* (Seria 1, Warszawa 1980; wyd. 2 1984; Seria 2, Warszawa 1989; Seria 3, Warszawa 1992). W 1983 roku Zofia Stefanowska została członkiem redakcji założonego wówczas rocznika „*Studia Norwidiana*”. Podjęła prace nad wydaniem krytycznym dzieł Norwida. Od lat sześćdziesiątych publikowała ważne rozprawy poświęcone poecie, zebrała je w tomie *Strona romantyków. Studia o Norwidzie* (Lublin 1993). „*Studia Norwidiana*” dedykowały jej tom XIV. W 2007 roku działająca w Lublinie Fundacja Norwidowska przyznała jej medal „Za zasługi w upowszechnianiu twórczości C. Norwida”. Należała do Zarządu Głównego Towarzystwa Literackiego im. Mickiewicza, ponadto do Towarzystwa Popierania i Krzewienia Nauk, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego oraz Towarzystwa Naukowego KUL. Jako wiceprezes Ogólnopolskiego Komitetu Mickiewiczowskiego, pracowała przy organizacji jubileuszu 200-lecia urodzin poety (1998).

W latach 1994-1996 roku wykładała w Instytucie Filologii Polskiej Akademii Podlaskiej w Siedlcach. Po przejściu w 1997 roku na emeryturę w IBL, prowadziła seminarium magisterskie na Uniwersytecie Warszawskim. Wykładała na Uniwersytecie Jagiellońskim, prowadziła zajęcia z edytorstwa na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego (2000–2004). Wielką stratą dla polskiej nauki było to, że Zofia Stefanowska nigdy nie była związana na stałe z żadną uczelnią. Pod jej kierunkiem powstało niewiele magisteriów, ukończone zostały tylko dwa doktoraty (Grażyny Halkiewicz-Sojak i Marka Troszyńskiego), do obrony dwu kolejnych (Marzeny Kryszczuk i Ewy Mirkowskiej) doszło już po jej śmierci. Z tego też powodu brakowało uczniów, którzy pracowaliby dalej pod jej kierunkiem. Zawsze jednak była gotowa do rozmowy, czytała i komentowała maszynopisy nieukończonych tekstów, udzielała wskazówek. Bezcenne były jej

uwagi podczas dyskusji nad referatami wygłaszanymi na zebraniach lub konferencjach naukowych.

Zofia Stefanowska była wybitnym edytorem. W 1991 roku objęła kierownictwo zespołu przygotowującego edycję krytyczną *Dzieł* Adama Mickiewicza, na zebraniach zespołu wygłoszono ważne referaty (o modernizacji tekstów romantycznych, o tekstologii *Pana Tadeusza*, o metodzie edytorskiej Czesława Zgorzelskiego), były one świetną szkołą edytorstwa naukowego. Prace nad edycją krytyczną uległy zahamowaniu po śmierci wielu wybitnych uczonych tworzących trzon komitetu redakcyjnego. Równocześnie Stefanowska razem ze Zbigniewem Jerzym Nowakiem i Czesławem Zgorzelskim tworzyła Redakcję Naczelną popularno-naukowego, siedemnastotomowego wydania rocznicowego *Dzieł* (Warszawa 1993-2006). Dla tego wydania przygotowała tom trzeci zawierający *Dramaty*. Stefanowska opracowała dla tego wydania tekst *Dziadów* przynoszący kilkanaście emendacji poprawiających powtarzane przez dziesiątki lat błędne lekcje. Dzięki jubileuszowi 200-lecia urodzin udało się opublikować podobizny autografu *Dziadów* wraz z jej transliteracją (Warszawa 1998) – efekt ponad dwudziestoletniego obcowania edytki z rękopisami poety. Stefanowska ogłaszała również rozprawy na temat problemów edytorskich twórczości Mickiewicza i z zakresu teorii edytorstwa. Na Zjeździe Polonistów w Krakowie w 2004 roku wygłosiła referat *Status tekstu kanonicznego: romantyzm* (druk: *Polonistyka w przebudowie*, pod red. Małgorzaty Czermińskiej, Kraków 2004, t. I). Jej prace edytorskie szły w parze z filologiczną dociekliwością. Sama przy jakiejś okazji mówiła autoironicznie, że zainteresowanie szczegółami tekstu bierze się z wielokrotnego czytania korekt, dlatego próbuje dociekać, skąd w *Dziadach* wzięły się takie np. określenia, jak dzieci pożerca, prawność, samum, monsieur Żoko.

Łączyła Stefanowska pasję odkrywcy z wielkim szacunkiem dla poprzedników. Starła się dokładnie poznać ich warsztat naukowy i pokazać metody pracy, pisała o Borowym, Pignoniu, Nowaku i Zgorzelskim. Włożyła wiele wysiłku w utrwalenie ich dorobku naukowego. Starła się o wznowienie ich książek. Po śmierci Zgorzelskiego wspólnie z Marią Kalinowską przygotowała do druku drugi tom *Wierszy Adama Mickiewicza w podobiznach autografów* (Wrocław 1998). Wydała rozproszone szkice Borowego o Norwidzie i Żeromskim, przygotowała z własnym posłowiem wznowienie *O poezji polskiej XVIII wieku* (Warszawa 1978). Wspólnie z Andrzejem Paluchowskim zebrali i opublikowali *Studia i szkice literackie*, zawierające także inedita (t. I – II, Warszawa 1983). Niepublikowane wykłady Borowego o Mickiewiczu wydrukowała na podstawie zachowanych notatek uczonego w drugim wydaniu nieukończonyj monografii *O poezji Mickiewicza* (Lublin 1999). Postarała się o wznowienie najważniejszej książki Wik-

tora Weintrauba (*Poeta i prorok: rzecz o profetyzmie Mickiewicza*, Warszawa 1998) i przygotowała wybór jego rozproszonych i trudno dostępnych publikacji mickiewiczowskich (*Mickiewicz – mistyczny polityk i inne studia o poecie*, Warszawa 1998).

Niestrudzenie pracowała do samego końca – w kwietniu 2006 na sympozjum Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie wygłosiła wykład *Wacław Borowy jako badacz Mickiewicza*, opublikowany w książce *Wacław Borowy (1890-1950) uczony i humanista* (pod red. Juliana Maślanki, Kraków 2008); w czerwcu tego roku brała udział w konferencji TLiAM we Lwowie (tekst referatu opublikowany w książce zbiorowej pod red. Stanisława Makowskiego, *Mickiewicz we Lwowie. Materiały z sympozjum*, Warszawa 2007); w marcu 2007 brała udział w konferencji edytorskiej w Toruniu, przygotowywała referat na odbywającą się na przełomie kwietnia i maja konferencję Norwidowską w Rzymie. Do Rzymu już nie dotarła. Umarła w Warszawie 27 kwietnia 2007. Za działalność powstańczą została odznaczona między innymi Krzyżem Walecznych (1989), oraz Warszawskim Krzyżem Powstańczym. W styczniu 2007 roku otrzymała złoty medal „Gloria Artis” przyznawany przez ministra kultury i dziedzictwa narodowego. Pełna bibliografia jej prac do roku 2002, zebrana przez Teresę Winek, została opublikowana w zbiorze studiów *Romantyzm. Poezja. Historia. Prace ofiarowane Zofii Stefanowskiej* (pod red. Marii Prussak i Zofii Trojanowiczowej, Warszawa 2002).

Maria Prussak